

*Микола Володимирович ГОРБАТЮК,
завідувач науково-дослідного відділу «Іван Франко і Київ»
Музею видатних діячів української культури Лесі Українки,
Миколи Лисенка, Панаса Саксаганського, Михайла Старицького
(Київ)*

ІВАН ФРАНКО І ЛЕСЯ УКРАЇНКА У ЛІТЕРАТУРІ, ГРОМАДСЬКИХ СПРАВАХ І У БУДЕННОМУ ЖИТТІ

У статті здійснено огляд історії взаємин Івана Франка та Лесі Українки. Зокрема, прослідковано контакти між родинами Франків і Косачів, з'ясовано вплив І. Франка на становлення Лесі Українки як письменника, а також проаналізовано їхню співпрацю на літературній ниві. Особлива увага приділена дослідженню взаємовпливів І. Франка і Лесі Українки у сфері громадсько-політичної діяльності.

Ключові слова: І. Я. Франко, Леся Українка, літературний процес кінця ХІХ – початку ХХ ст., громадсько-політична діяльність.

The article views the history of relations between Ivan Franko and Lesya Ukrainka. In particular, in the article Francos and Cosachs family contacts were traced, the Franco's influence on the Lesya Ukrainka's formation as a writer was determined, moreover their literary cooperation was analysed. Special attention was paid to mutual influence of Ivan Franko and Lesya Ukrainka in the sphere of political and social activity.

Key words: Ivan Franko, Lesya Ukrainka, the literary process of the end of the 19th and the beginning of the 20th century, political and social activity.

В статье дан обзор истории взаимоотношений Ивана Франка и Леси Украинки. В частности, отслежены контакты семей Франко и Косачей, установлено характер и мера влияния И. Я. Франка на становление Леси Украинки как писателя, а также проанализировано их сотрудничество на литературном поприще. Особенное внимание уделено исследованию взаимного влияния И. Франка и Леси Украинки в сфере общественно-политической деятельности.

Ключевые слова: И. Я. Франко, Леся Украинка, литературный процесс конца ХІХ – начала ХХ в., общественно-политическая деятельность.

Іван Франко та Леся Українка належать до числа найбільш відомих українців останньої чверті ХІХ – початку ХХ ст. Їхнє життя і творчість, не зважаючи на зовнішню несхожість, мали дуже багато подібного – це і надлюдська працездатність, і надзвичайна відданість ідеалам, і постійна боротьба з життєвими негараздами та хво-

робами. У взаємовідносинах Франка та Лесі були різні періоди: від щирих і дружніх, майже сімейних взаємин, до відкритої конфронтації на ґрунті розбіжностей у поглядах на майбутнє національного руху в Україні. Втім, їм вистачало сили та розуму виходити з будь-якої ситуації з гідністю, зберігати товариські стосунки та повагу одне до одного.

Історіографічна база даного дослідження доволі широка. Історії взаємин І. Франка та Лесі Українки присвятили праці Я. Горак [2], В. Горинь [3], І. Денисюк [4; 5], М. Драй-Хмара [6], П. Одарченко [18] та ін. Утім, у переважній більшості дослідники розглядають лише окремі періоди їхніх взаємовідносин. Натомість, автор статті ставить за завдання дослідити історію творчих і побутових контактів письменників упродовж усього їхнього життя.

Під час першого приїзду І. Франка до Києва у лютому 1885 р. його зустрічі з Лесею Українкою не могло бути, оскільки остання наприкінці 1884 р. – у першій половині 1885 р. перебувала у с. Колодяжному [14, с. 56–58]. Можна припустити, що бачитися письменники могли у травні 1886 р., коли І. Франко приїздив до Києва вдруге для одруження з Ольгою Хоружинською. Леся Українка в той час (лютий – кінець травня 1886 р.) також перебувала у Києві, куди її перевезли батьки для проведення операції на нозі. Втім, навіть якщо така зустріч відбулася, вона була короткотривалою та носила винятково побутовий характер, оскільки Леся (травень 1886 р.) почувалася дуже зле та була змушена лежати у ліжку [14, с. 61–63].

І. Франко був одним із перших, хто заперимітив і схвально оцінив талант Лесі Українки – при його посередництві у 1884 р. у журналі «Зоря» були опубліковані її перші проби пера – вірші «Конвалія» та «Сафо» [16, с. 127]. Значно ближче із творчістю Лесі І. Франко ознайомився у 1887 р. під час роботи над жіночим альманахом «Перший вінок». Видання цього збірника було здійснене з ініціативи та на кошти Олени Пчілки і Наталі Кобринської під редакцією І. Франка. У ньому було опубліковано поему Лесі Українки «Русалка» та вірші «Любка», «На зеленому горбочку» й «Поле» («Літо краснее минуло...») [1, с. 56–57]. З приводу публікації творів Лесі Українки у альманасі «Перший вінок» Олена Пчілка у березні 1887 р. писала І. Франку, що було б добре додати до поеми «Русалка» редакційну примітку стосовно романтичного характеру твору, наголосити, «що романтичні очерти фантазії» взагалі характерні для творів авторів-початківців. «Можна думати, – наголошувала Олена Пчілка, – що з літами Українка Леся вийде на реальнішу дорогу (принаймні она каже вже й тепер, що коли б була не послала торік своєї «Русалки», то вже-б тепер не пустила її в світ).

Але задля трохи наївного романтичного змісту поезії, мені здається, шкода залишати доволі поетичний твір» [20, с. 39–40].

Вважаючи, що важливою школою для починаючого поета є перекладацька праця, І. Франко заохочував Лесю Українку до здійснення перекладів кращих зразків світової літератури. Він радів появі перекладів творів Г. Гейне, зроблених Лесею Українкою та М. Славинським, допомагав їм порадами та наставництвом, був редактором і керував технічною стороною видання їх збірки, що вийшла у світ у червні 1892 р. у серії «Всесвітні твори» [2, с. 138].

Перша документально зафіксована зустріч Лесі Українки та І. Франка відбулася між 2 і 5 лютого 1891 р. У цей час юна поетеса разом зі матір'ю Оленою Пчілкою були проїздом у Львові, де зупинилися на відпочинок і для полагодження деяких справ по дорозі до Відня, куди прямували задля лікування Лесиної, хворої на туберкульоз кістки, ноги. «Перебуваючи у Львові ми бачились тепер з літературними колами «Зорі», — писала у спогадах О. П. Косач. У цьому журналі, активним співробітником якого був І. Франко, вона публікувала свої вірші та оповідання з 1883 р., а Леся — з 1884 р.¹ У редакції «Зорі» Леся Українка багато спілкувалася з І. Франком, М. Павликом та Н. Кобринською. Розмови велися переважно про політичне життя у Галичині, діяльність радикальної партії, роботу, що ведеться у справі піднесення національної свідомості селян тощо. Існують відомості про те, що під час цього візиту до Львова Косачі ходили у гості до подружжя Франків, які в той час мешкали у Львові у будинку на вул. Заблікевича, 10 [15, с. 9–10, 12]. Особливо приємне враження справила Леся Українка на близького друга І. Франка М. Павлика. З цього приводу у листі до М. Драгоманова від 6 лютого 1891 р. він писав: «Недавно була тут Ваша сестра з дочкою... Леся так просто ошоломила мене своїм образованием та тонким розумом. Я думав, що вона тільки в крузі своїх поезій, аж воно далеко не так. На свій вік це геніальна жінка...» [19, с. 121].

І. Франко з дружиною проводжали Косачів, коли вони їхали до Відня, просили на зворотному шляху заїхати до Львова та зупинитися не в готелі, а в них на квартирі. Приїхавши до Відня,десь між 27 січня та 1 лютого (8 і 13 лютого). Олена Пчілка надіслала О. Франко листа, в якому писала: «Дуже ми дякували Вам цілу дорогу за те, що вирядили нас з запасом від Вашої доброї ласки. Я не знаю, щоб ми робили інакше. Наш поїзд, запізнившись, летів так, що спинявся на одну, на дві мінати на станціях, так що не було чого й думати виходити з поїзда до буфету. Отже, коли б не ваш за-

¹ 15 (27) листопада 1884 р. у журналі «Зоря» було надруковано перший вірш Лесі Українки «Конвалія», а у наступному номері часопису другий — «Сафо».

пас, то були б голоднісінькі до самого Відня — а так їхали собі, як пани, без жадного лиха». Також Олена Пчілка просила вислати їхні львівські фото та два примірники «Першого вінка» [20, с. 68].

У Відні Косачі пробули до 18 березня 1891 р. Повертаючись додому, вони, як і обіцяли, заїхали до Львова та зупинилися на квартирі Франків. Про це перебування довідуємось із листа Лесі Українки до брата Михайла Обачного, написаного в кінці березня 1891 р.: «У Львові ми затримались тільки один день, але все ж затриматися було конечне треба, ми там зіставили свої уліти (твори — М. Г.), дещо розпитали, дещо розказали. Я сиділа весь час у Франків, а мама заходила до редакторів та в типографію» [15, с. 13].

Із огляду на передвиборчу компанію, що тривала у місті, остереігаючись агітації з боку Олени Пчілки та Лесі Українки, львівська поліція попросила їх залишити місто. Втім, Косачам вистачило часу, щоб ще дужче зблизилися з І. Франком, його дружиною та М. Павликом. Тоді само подружжя Франків було запрошене на літо до Колодяжного. Зі Львова Косачі вирушили пізно, їх проводжали Франки та інші друзі. Повернувшись додому, Олена Пчілка негайно сповістила Ользі Франко про «благополучне» повернення додому та писала, що «все турбувалась, як то Ви тоді дістались додому, що вже така пізня була пора» [20, с. 74–75].

Як і було домовлено, у середині травня 1891 р. подружжя Франків разом із дітьми мало прибути на відпочинок у родинну садибу Косачів у с. Колодяжному на Волині. Незадовго до приїзду Ольга Франко надіслала лист до Олени Пчілки, у якому просила надати їй інформацію побутового характеру: про розклад руху поїздів, вартість квитків, можливість купити продукти на залізничних станціях тощо. Через відсутність Олени Пчілки у Колодяжному, відповідь на поставленні запитання дала Леся Українка. У листі, датованому 9 травня 1891 р. вона дала низку практичних порад О. Франко: про переїзд від вокзалу до Колодяжного турбуватися не варто — за ними буде послано візника; молоко можна взяти із собою прокип'ячене — не зіпсується; радила не брати з собою служницю, «бо в нас було би кому доглянути Ваших дітей»; квитки для дітей віком від 3 до 5 років коштують відсоток вартості квитка для дорослих тощо. «...А тепер збирайтесь хутенько та й рушайте, — писала Леся, — Вже то, певне, така моя доля, що як тільки приїде до нас на літо хто цікавий, то я мушу втікати десь так, де мені зовсім не хочеться, як би от тепер у ту Євпаторію. Приїздіть до нас хутчіш, аби я могла хоч розмовитися з Вами про все як слід». Водночас, вона просила привезти їй книжку І. Франка «Помарніла наша доля» та інші нові твори письменника [14, с. 139–140].

Приїхавши у Колодяжне, Франки не застали там ні Петра Косача, ні Олену Пчілку, які приїхати тільки за кілька днів; вдо-

ма були тільки їхні діти. Отже, у І. Франка було вдосталь часу для спілкування з Лесею. Як свідчить пізніше листування письменників, а саме лист Лесі Українки до І. Франка від 31 грудня 1902 р. із Сан-Ремо, розмова між ними велася на літературні теми. І. Франко ділився із Лесею задумами своїх ненаписаних творів, зокрема розповідав їй план однієї драми, елементи якої пізніше вона впізнала у «Кам'яній душі» [24, с. 13].

У Колодяжному І. Франко пробув тиждень. Улюбленим місцем родинних розмов у садибі Косачів був стіл під велетенським каштаном, обвішаним лямпіонами [5, с. 123]. Про те, які розмови точилися за цим столом І. Франко оповідав М. Драгоманову у листі від 8 червня 1891 р., написаному відразу по поверненні до Львова. П. Косач найбільше розповідав про діяльність «Старої громади», її роботу над словником української мови та виданням творів Т. Шевченка; повідомляв про політичну позицію «Старої громади», члени якої наполягали на неутручанні киян у галицькі партійні справи, вважаючи головним налагодження «чисто наукових зносин з Галичиною» (перетворення Товариства імені Шевченка з комерційного товариства на наукове) [32, с. 278–279]. Значна увага у розмові обох громадських діячів приділялася ставленню «Старої громади» до журналу «Народ». П. Косач передав І. Франку основні закиди громадівців: 1) переважання раціоналізму над толерантністю (толеранцією); 2) проголошення соціалізму основною програмною засадою часопису, «коли наш мужик індивідуаліст»; 3) занадто гостра полеміка з народовцями. «На перше я відповів, — писав І. Франко у вже згаданому листі до М. Драгоманова, — що ставити в програмі толеранцію для нас значило би згори зложити оружжя перед єзуїтським католицизмом [...] Ставити індивідуалізм для мужика пролетарія або халупника — се просто безсовісно, а соціалізм поставили ми як науковий принцип, а не як практичну, детально оброблену програму [...]. Що ж до полеміки, то я вказав на те, що критики «Народу» звичайно занедбують поговорку «*audiatur et altera pars*»² і судять о «Народі», не знаючи, що і як говорять його галицькі противники» [32, с. 281].

Окрім інтелектуальних розмов і вирішення громадсько-політичних справ, перебуваючи у Колодяжному, І. Франко знаходив час і на відпочинок: ловив раків і в'юнів у ставку та ходив по гриби. «В намулі сажавки водилися раки, — згадувала І. Косач-Борисова, — і я пам'ятаю, як Іван Франко, що гостював у нас зі своєю дружиною і дітьми, з захопленням ловив їх. Пригадую, як він, убраний, бродив у воді, і коли вилазив з води, то, спокійно відривав п'явки, що, бувало, начіпляються йому до босих ніг. На нас, ді-

² Треба вислухати і другу половину (лат.).

тей це робило велике враження» [11, с. 161]. Схожі спогади про перебування І. Франка у Колодяжному залишила і О. Косач-Кривинюк [13, с. 35].

Пробувши у Колодяжному тиждень І. Франко був змушений повернутися до Львова, громадських справ і підготовки до іспиту перед захистом докторської дисертації. Його дружина з дітьми залишалися на Волині до кінця літа і повернулися до Львова лише 6 вересня 1891 р. Олена Пчілка того літа двічі їздила в Крим до хворої Лесі. Без них пані Франкова нудьгувала. «Я так останніми днями привикла до Вас, — писала вона, — що лишитись на хвилинку без Вас було мені дуже прикро [...] так мені була мила, пожадана Ваша присутність» [9, арк. 1–2]. А от діти Франків, яких Косачі жартівливо називали «лисами», у Колодяжному не нудьгували. Тарас Франко згадуватиме, що мати розповідала йому, як під час перебування у Колодяжному він набив Дору Косач (Дрозда). Про цю дитячу баталію писала й Леся Українка: «Тішуся я, що вдома все гаразд, сподіваюся, що Дроздові бойові рани досі вже загоїлись. Одначе, як бачу, «закордонні брати» завзяті!» [22, с. 94].

Поява Франків на території Російської імперії не пройшла непоміченою у поліцейських колах. У Києві до жандармерії були викликані Є. Трегубов і О. Кониський, яких допитували у справі надання «Старою громадою» 300 карб. на видання газети («Зоря» — М. Г.). Не без іронії, Ольга Франко згодом писала Олені Пчілці, що її сестра Олександра, дружина Є. Трегубова, не приїхала тоді у Колодяжне «через переполох, котрий зробився коло них з приїздом фамілії нашої в Росію» [13, с. 35]. Утім, Франки недооцінювали небезпеку та даремно іронізували над переполохом своїх київських родичів. Косачі були суворо попереджені про неприпустимість таких контактів із закордонними «ворогами» у майбутньому і, коли Ольга Франко виявила бажання знову приїхати в Колодяжне, Олена Пчілка була змушена відповісти відмовою (писала, що ніхто не повірить, що це «родственное свидание») [8, арк. 313–314].

Перебуваючи під враженням неабиякої гостинності родини Косачів І. Франко наприкінці вересня 1891 р. писав Олені Пчілці: «Пишу цей лист ще під свіжим враженням оповідань моєї жінки про ту безконечну, справді материнську турботу і терпеливість, з якою Ви, зайняті своїми власними клопотами і гризотами, піклувалися ще й моєю сім'єю через усе літо. Я не в силі описати Вам, як глибоко зворушили мене ті оповідання і завстидали не трохи: я добре тямлю, як мало я заслужив на таку Вашу добрість, хоч запевняю Вас, що в моїм поважанні Ви все стояли високо, обіч Вашого брата, а мого найліпшого приятеля. Та все вже якась така фатальність, що я завсігди мушу робити прикrostі та клопоти тим, котрим найбільше завдячую» [32, с. 298].

Наприкінці вересня 1891 р. Олена Пчілка звернулась до І. Франка із проханням зайнятися виданням поезій Лесі Українки [20, с. 82]. Відповідь письменника не змусила довго на себе чекати. Він писав, що «готов узятися за нього і зробити його швидко своїм коштом у «Літ[ературно] наук[овій] бібліотеці» або й осібно» і просив Лесю якнайшвидше присилати план книжки і самі вірші [20, с. 84]. Також він радив містити у збірці тільки оригінальні твори й уникати перекладів. Водночас, наприкінці вересня 1891 р., І. Франко повідомляв про початок видання «Антології європейських поетів», у якій найближчим часом мали вийти збірки творів Г. Гейне та В. Гюго, і звертався до Лесі із проханням зробити переклад окремих творів із «Легенд віків» В. Гюго [20, с. 84]. Він постійно заохочував молоду поетесу до перекладацької роботи та високо оцінював якість її перекладів — як прозових, так і поетичних. «Прекрасний переклад!» — писав він М. Драгоманову про її переклад статті Верна про релігію. У листі від 1 січня 1895 р. письменник просив М. Драгоманова залучити Лесю Українку до перекладу «Горквемади» В. Гюго: «Я дуже бажав би напечатати сю драму по-нашому, і думаю, що кращого переводчика не найду» [33, с. 9]. У відповідь 2 березня 1895 р. Леся Українка писала І. Франку: «Після таких великих і так мало заслужених компліментів, які я мала від Вас з powodu мого перекладу, мені випадало б сказати: давайте скоріш не то що «Горквемаду», а хоч і самих «Miserables» [22, с. 287].

Навесні 1892 р. Леся Українка підготувала до друку збірку своїх віршованих творів, що згодом була видана під назвою «На крилах пісень». 20 квітня (2 травня) 1892 р., надсилаючи І. Франкові першу частину поезій, вона просила видати збірку за зразком перекладів Г. Гейне, що побачили світ у Львові дещо раніше, а також самотійно зробити остаточну коректу книжки, сподіваючись, що «то вже буде мені та певність, що хоч у моїх віршах і є помилки поетичні, то не буде друкарських» [22, с. 132; 14, с. 180–181]. Слідом за листом Лесі Українки на адресу Франків надійшов ще один лист — від Олени Пчілки (був адресований О. Франко). У ньому висловлювалися наступні побажання до видання: книжка має бути надрукована у такому самому форматі і таким самим шрифтом, як і переклади Г. Гейне, накладом у 600 примірників; кожен новий вірш має починатися на новій сторінці, за винятком тих випадків, коли при переписуванні вірші йдуть один за одним; особлива увага має бути звернена на коректуру [20, с. 88]. Косачі настільки сильно прагнули убезпечити першу збірку Лесі від граматичних помилок, що на їх прохання І. Франко не тільки вичитував надруковане сам, а й носив для правки ще й О. Огоновському [2, с. 139].

У жовтні 1892 р. І. Франко виїхав до Відня для складання докторських екзаменів. З цього часу майже всю роботу по упорядку-

ванню «На крилах пісень» Лесі Українки (читання окремих коректур, вирішення фінансових питань тощо) взяла на себе О. Франко. У середині жовтня 1892 р. вона сповіщала чоловіка про надсилку Косачами чергової частини рукопису та про плутанину із залишенням білих місць між віршами, запитувала поради [38, с. 177]. У відповідь І. Франко писав: «Скрипт³ Пчілок давай до друку. З переривами у них таке баламутство, що нічого на те вважати. Як там на скрипті написано, то зецер⁴ так і зробіть. Давай друкувати!» [32, с. 361]. Правда, «Пчілки» не поспішали із надсилкою грошей, що викликало у О. Франко занепокоєння: чи директор друкарні Товариства ім. Т. Шевченка, у якій друкувалася збірка, Кароль Беднарський, дасть дозвіл на складання шрифту [38, с. 182]. Утім, уже наприкінці листопада 1892 р. Косачі надіслали 55 рублів на друк віршів, тоді само Ольга Франко залучила до коректи Миколу Ганкевича [38, с. 186]. Посильну допомогу надавав і І. Франко, який редагував частину коректурних листків у Відні, а потім надсилав їх у Львів [32, с. 366]. Невдовзі збірка поезій Лесі Українки була готова до друку й у середині березня 1893 р. побачила світ. У статті «Наше літературне життя в 1892 році» («Зоря», № 1–2 за 1893 р.) І. Франко дав надзвичайно високу оцінку першого видання творів Лесі Українки, класифікувавши її як «найважливіший здобуток поетичний нашої літератури за 1892 рік» [28, с. 15].

Відгукувався він і на вихід інших творів Лесі Українки. Так, 29 червня 1894 р. у газеті «Kurjer Lwowski» з'явилася його невеличка рецензія на поему «Роберт Брюс, король Шотландський» із прихильною оцінкою твору. «Чудова мова, гладка форма і чарівність правдивої поезії цього твору, — писав І. Франко, — робить його справжньою перлиною у новітній українській поетичній літературі» [28, с. 149].

Коли наприкінці 1893 р. І. Франко готував видання нового журналу «Житє і слово», однією з перших він запросив до співпраці Лесю Українку. Остання щиро раділа за свого товариша, оскільки 31 жовтня (12 листопада) 1893 р. у листі до Осипа Маковея писала: «про фольклористичне видання п. Франка я вже знаю з його листа і дуже рада, що у нас буде видаватися такий журнал. Постараюся допомогти йому чим можу» [14, с. 220; 22, с. 181]. На запрошення взяти участь у журналі Леся відгукнулася відразу і в листі до Каменяра від 11 (23) жовтня 1893 р. переповідала про свій намір опублікувати у «Житті і слові» купальні пісні, зібрані у Ковельському та Звягельському повітах Волинської губернії. Там само вона з'ясовувала технічні деталі (чи можна подати разом із

³ Скрипт (пол. skrypt) — рукопис, лист, документ.

⁴ Зецер (пол. zecer) — складач шрифту, наборщик.

піснями їх нотні мотиви, які мав відредагувати М. Лисенко, і яким правописом, фонетикою чи радикальним (йотованим), слід подавати рукопис), а також обіцяла підшукати нових дописувачів для Франкового журналу [22, с. 174; 7, с. 43–44]. 49 купальних пісень, разом із коротеньким вступом про те, як саме справляють Купала в кожному з зазначених повітів, були опубліковані у 2 і 3 книгах першого тому «Життя і слова» за 1894 р. під назвою «Купала на Волині» [12, с. 84–85]. І. Франко також опублікував у часописі низку поетичних творів Лесі Українки («Грішниця», «О, знаю я, багато ще промчить», «Хвилина розпачу» (1897 р., т. 6, кн. 5, 6); «На вічну пам'ять листочкові, спаленому приятельською рукою в непевні часи», «Слово, чому ти не твердая криця», «Fiat pox!» (1897, т. 6, кн. 1); «Давня казка» (1896, т. 5, кн. 6)) та прозовий твір «Притча про чотири перстні» (1894, т. 2, кн. 1). Там само було розміщено зроблений Лесею Українкою переклад статті французького богослова Моріса Верна «Історія і релігія жидів» (1895, т. 4, кн. 1). Не зважаючи на критичне ставлення Лесі до своєї роботи, яка у листі до І. Франка від 2 березня 1895 р. писала: «Журить мене все-таки сей переклад Верна, дерев'яний він такий (і переклад, і сам Верн, с[еб] т[о] його стиль — протестантський)», І. Франко був дуже задоволений її виконанням. Цей, а також декілька інших перекладів Лесі Українки (між ними «Біблія, або Старий заповіт» того ж М. Верна, що був опублікований у журналі «Народ» за 1894 р.) були дуже потрібні І. Франку, який хотів видати кодекс українських апокрифічних легенд, де поряд із виявленими текстами мав намір подати короткі відомості про їх походження та знайти паралелі в історії інших народів [2, с. 140].

Досить відомою та докладно дослідженою в історичній літературі є полеміка між І. Франком та Лесею Українкою з приводу їх поглядів на питання поступу національного руху в обох частинах України: у Галичині та Наддніпрянщині. Виступи обох громадських діячів характеризувалися надмірною гостротою та відвертістю, що, очевидно, було пов'язано як із недостатньою поінформованістю сторін про їхню політичну позицію та особисту участь у громадському житті України, так і небажанням відмовлятися від власних політичних переконань.

Полеміка почалася зі статті І. Франка «З кінцем сезону», опублікованої у IV книзі журналу «Житє і слово» за 1896 р. [27], де він закликав усе свідоме громадянство до систематичної праці серед народу та різко розкритикував українських радикалів (до яких у той час близько стояла Леся Українка) за те, що вони надмірно зосередилися на абстрактному теоретизуванні, яке зрештою призвело до глибокого розриву між інтелігенцією та народом. Поки інтеліген-

ція не зблизиться з народом, не усвідомить його духовних і політичних прагнень, вважав І. Франко, доти й не зміняться умови життя українців у Росії [27, с. 401–405]. Отож, можна констатувати, що І. Франко, виступаючи від імені радикальної партії, фактично висловлював народницькі погляди.

У статті І. Франко не лише висловив недовіру до того, що пануючі у Росії порядки стоять на перешкоді зближенню інтелігенції та селян, вказавши на поляків, литовців і латишів, що успішно пропагували національні ідеї серед народу, більше того, він поставив під сумнів сам факт існування українських радикалів-драгоманівців [27, с. 405]. Справжнім радикалізмом І. Франко вважав радикалізм галицький, що «здвигнув ся не грошима, а працею і агітацією серед народа і ними стоятиме й далі» [27, с. 405]. Також І. Франко висміював наддніпрянців за їхнє прагнення працювати лише «сь дозволена начальства» та закликав стати на шлях нелегальної роботи. «Сором українській інтелігенції, — закінчував він, — сором особливо молодому поколінню, коли воно не відчує тої великої потреби, не віднайде шляху до народа, не покладе основи до того, щоби Україну зробити політичною силою. Адже упадок абсолютизму в Росії буде не нині, то завтра, а конституційна управа дає поле готовим силам до конкуренції. Коли українство до того часу не буде готовою силою, то будьте певні, що і найкраща конституція перейде над ним до дневного порядку і куватиме на него нові ярма. Бо дурня і в церкві б'ють, а на похиле дерево і кози скачуть» [27, с. 407].

Після появи «З кінцем року» у журналі «Житє і слово» «радикально-національний» гурток української молоді, керований М. Міхновським, вирішив видати статтю у Києві окремою брошурою. Цей факт викликав неабияке обурення групи М. Ковалевського. На думку М. Павлика, саме за спонукою М. Ковалевського Леся Українка написала у відповідь на критику І. Франка статтю «Не так тії вороги, як добрії люди», підписавши її незрозумілим криптонімом «Н. С. Ж.». Отримавши рукопис десь у січні-лютому 1897 р., І. Франко тривалий час зволікав із його публікацією, навіть пропонував забрати його назад або згладити найбільш гострі кути полеміки, оскільки стаття могла б призвести до повного розриву між галицькими радикалами та київськими прибічниками «Н. С. Ж.» [4, с. 57–58; 14, с. 381–382]. Утім, Леся Українка вимагала, щоб стаття була надрукована [22, с. 362]. Під тиском М. Ковалевського, який раніше надавав фінансову допомогу журналові «Народ», а тепер фінансував часопис «Житє і слово», стаття таки була опублікована у III книзі «Житя і слова» за 1897 р. [3, с. 35].

Стаття-відповідь Лесі Українки виявилася прямолінійною, гострою, інколи навіть нервовою. Проілюструвати це твердження мо-

жуть такі вислови з її боку як: «[Франко] дає далеко не провірені рецепти спасенія душі і рідного краю», «нехай би д. Франко критикував українців, та не жалувал би й своїх» [21, с. 19], «Взагалі, дозволю собі сказати, що стаття «З кінцем року» в тій частині, де д. Франко говорить про українців, здається мені зложеною дуже недбало» [21, с. 24]. Авторка «Не так тії вороги, як добрії люди» заперечує низку положень, висловлених І. Франком, зокрема не погоджується із оцінкою радикального руху в Наддніпрянській Україні, поглядами на місце та роль селянства у процесі національного відродження, тезою про необхідність початку нелегальної політичної діяльності тощо. Не погоджувалася Леся Українка і з думкою про «вищість» галицьких радикалів у порівнянні із їхніми наддніпрянськими колегами, а успіхи галичан вбачала у існуванні конституційного ладу в Австро-Угорській імперії та вищій політичній активності тамтешнього селянства.

Найбільше протестує Леся Українка проти проголошеної І. Франком тези про необхідність «*безпосередньої пропаганди серед народу*» (розрядка автора — М. Г.). На її думку основною перешкодою, що стоїть на цьому шляху, є «брак елементарних прав слова і людини» в Російській імперії, і саме це змусило радикальних діячів визнати, що інтелігенція, перше, ніж служити своєму народові, мусить вибороти можливість вільного доступу до нього [21, с. 21]. Протестувала вона і проти закидів І. Франка наддніпрянським радикалам про те, що вони для своєї праці чекають «дозволення начальства», оскільки останні не збиралися «посилати петиції та віддавати свою справу на цареву ласку» [21, с. 23].

Що до роздумів І. Франка про «поміч з боку» — фінансову підтримку галицького радикально-демократичного руху старогромадівцями, яка, як він твердить, наддністрянців «деморалізує», а наддніпрянців «привчає відкуплятися» від обов'язку вести активну політичну боротьбу у себе вдома, то Леся Українка заявляє, що люди, які до цих пір допомагали галицьким радикалам, не вважали себе «поміччю збоку», «вони давали гроші не на «добродійні цілі», а на спільну рідну справу, і то переважно в критичні часи, коли діло занепало через галицькі фінансові злидні» [21, с. 24].

Публікуючи у третій книзі журналу «Житє і слово» за 1897 р. статтю Лесі Українки «Не так тії вороги, як добрії люди», І. Франко помістив поряд свою відповідь на неї під назвою «Коли не по конях, то хоч по оглоблях». Статтю І. Франко розпочав низкою спростувань, оскільки вважав, що Леся Українка як автор полеміки не цитує його дослівно, а вкладає в його уста такі речі, яких він не говорив: 1) не говорив, що українські радикали «мало роблять, мало хочуть робити, врешті, що їх самих мало»; 2) «не клав галичан за

примір українцям»; 3) не звинувачував російських революціонерів українського походження у тому, що вони спрямували свої сили на здобуття всеросійської політичної волі, а висловлював жаль, що вони «не зуміли віднайти український національний ідеал» [35]. Як бачимо, в окремих пунктах спростування, дроблені І. Франком, говорять не на його користь, але залишимо це на совісті автора. У статті І. Франко повторив думку про необхідність перейняття досвіту агітаційної практики у поляків, литовців, латишів чи грузин, а не у росіян, вважаючи, що «російське ходження в народ... було роботою зовсім хибною і безплідною», а також продовжував наполягати на тому, що головним завданням українських радикалів має бути провадження національно-просвітницького руху між селянством та українськими робітниками [35].

Позиція, яку зайняв І. Франко, була не такою твердою як на початку дискусії. Висловленні ним думки щодо погляду на проблеми сучасності та перспективи майбутнього у багатьох аспектах перегуквалися із твердженнями Лесі Українки. Остання вирішила не відповідати на статтю І. Франка і полеміка, таким чином, припинилася.

Проте, цей випадок «непорозуміння між своїми» не призвів до розриву стосунків ні з Лесею Українкою, ні з М. Ковалевським. Так, у статті про М. Ковалевського, написаній із приводу десятиріччя з дня смерті останнього, І. Франко писав: «Ковалевський признав мені повну рацію і вже дальшої полеміки не допускав, а літом 1897 р., будучи у Львові, відвідував мене часто, бавився з моїми дітьми і зблизився до мене як щирий друг» [36, с. 136–38].

Значна частина дослідників вважають, що полеміка Лесі Українки та І. Франка ґрунтувалася виключно на розходженнях у поглядах на український національний рух і не мала впливу на особисті стосунки. Так, М. Драй-Хмара був переконаний, що у статтях обох письменників «особистих моментів не було, а було *принципове розходження, ідеологічна диференціація* (курсив автора — М. Г.), характерна для української інтелігенції кінця ХІХ століття» [6, с. 109]. М. Горинь пише, що ця дискусія: «не стала і не могла стати за привід до непорозумінь між ними, вони не змінили ставлення одне до одного» [3, с. 64]. Більше того І. Денисюк і Т. Борисюк стверджують, що дискусія стала початком трансформації політичної та національної свідомості Лесі Українки, причиною її зближення з критикованим раніше М. Міховським і РУП [4, с. 65]. Існують і діаметрально протилежні погляди на наслідки цієї публіцистичної дискусії. Зокрема, Я. Горак вбачає навколо полеміки та після неї «натяки й недомовленості», «якийсь незрозумілий холод, якісь скриті образи, непорозуміння», твердить, що згодом у взаєминах І. Франка і Лесі Українки «настал довга і прикра перерва» [2, с. 140, 143, 146].

Упродовж 1897 р. листування з І. Франком Леся Українка справді не вела, оскільки відомості про обставини його життя та громадської діяльності отримувала від інших адресатів. Так, у листі до М. Кривинюка, датованому початком травня 1897 р., вона писала: «Розходяться чутки, ніби Ф[ранко] заквив журнал, ніби він вийшов (чи навіть вигнаний) з Наук[ового] тов[ариства], ніби поляки всіх напрямів ображені якоюсь його статтею про пам'ятник Міцк[евича] і напались на нього в пресі і т. ін. — щось не віриться, певне міфологія!» [14, с. 389]. Утім, поривати дружні стосунки з ним вона, як видно, не збиралася, оскільки 3 травня 1897 р. писала вже згаданому М. Кривинюку наступне: «З літературою тихо, статті моєї у Фр[анка] і досі не чутно⁵. Треба буде восени поїхати, нагадати про себе, а то загубляться зв'язки» [14, с. 388].

Невідомо достеменно, чи закриття «Життя і слова» було пов'язане з описаною вище полемікою, але наприкінці 1897 р. І. Франко, маючи великі борги, був змушений припинити видання журналу. На місці закритого часопису постало видання Наукового товариства ім. Шевченка у Львові — журнал Літературно-науковий вісник, що також мав виходити під редакцією І. Франка. Цю новину він повідомив листовно Олені Пчілці 2 грудня 1897 р. [33, с. 95–96]. Лист із повідомленням про заснування «ЛНВ» і запрошенням до співпраці Франко надіслав і Лесі Українці. Про зміст листа, що, на жаль, не зберігся, можемо судити із Лесиної відповіді, датованої 7 грудня 1897 р. Остання висловлювала жаль із приводу закриття «Життя і слова», дякувала за запрошення до участі у новому журналі та надіслала два вірші «Східна мелодія» та «Мрії» (опубліковані вже у № 2 часопису за 1898 р.). Ймовірно, бажаючи поставити крапку у їхній публіцистичній суперечці й остаточно примиритися з І. Франком, Леся Українка писала: «Даремне гадаєте, що наш публіцистичний контроверс мав такий фатальний вплив на мої відносини до Вас. Я завжди вмiла відрізнити публіцистику від приватних справ. Отже редакція «Літ[ературного] Вістн[ика]» не зробила помилки, попросивши Вас сповістити мене про заснування цього журналу, бо навряд чи хто інший з її членів був би мені симпатичніший від Вас» [14, с. 415; 22, с. 411–412]. «Проте, читаючи лист Ф[ранка], — писала Леся Українка 13 грудня 1897 р. у листі до матері, — я не могла не подумати: «прийшла коза до воза». Тим часом я відповіла йому в дуже гречному тоні, без жадних натяків на козу, і послала два вірші. Властиве, я рада такому закінченню нашого «конфлікту», бо толку з нього не було жадного, а Ф[ранка] яко писателя і діяча я ніколи не переставала поважати, хоч в його листі до мене нема ніякого формального перепрошування, але я

⁵ Мається на увазі стаття «Не так ті вороги, як добрії люди».

його вважаю за перший крок до згоди» [14, с. 416; 22, с. 413–414]. Співпраця Лесі Українки із Літературно-науковим вісником була тривалою. На сторінках журналу, під пильним доглядом І. Франка, уперше побачили світ такі її ліричні твори як «Порвалася нескінчена розмова», «У пустині», «На столітній ювілей української літератури», цикл поезій «Ритми» («Де поділися ви, голоснії слова...», «Чи тільки ж блискавицями літати...», «Якби оті проміння золоті...», «Хотіла б я уплисти за водою...»), цикл «Хвилини» (де були вірші «Якби мої думи німії», «Ви щасливі, прекраснії зорі», «Талого снігу платочки сивенькії»), філософська поезія «Напис в руїні», поема «Одержима» та інші.

Наступного, 1898 р. за ініціативи В. Гнатюка було організовано широке святкування 25-річчя творчої праці І. Франка. Тоді само вийшли бібліографія творів письменника за останніх чверть століття та збірник «Привіт д-ру Івану Франку в 25-літній ювілей літературної діяльності складають українсько-руські письменники». Леся Українка вшанувала Каменяра поданими до збірника поезіями «Товаришці на спомин» і «Співець» (опублікований під назвою «Поет під час облоги»). Велику прихильність до свого «вельмишановного товариша», «собрата» і «учителя» висловила Леся і в листі від 9 (21) жовтня 1898 р., де писала: «Хоч трошки завчасне (урочистості відбулися у Львові 30 жовтня 1898 р. — М. Г.), але вже при сій «оказії» повиншую Вас з юбілеєм, шкода тільки, що не можу тепер відповідного стилю добрати, бо дуже спішуся. Була б я рада, коли б могла сама прибути на Ваше свято, може, тоді щире стискання руки замінило б слова. Та що там стиль! Ви знаєте, що я щиро поважаю Вас і Ваш талант, а знаючи тяжку долю українського поета, «рада б неба прихилити», аби та доля поліпшала. Щастя Вам, Боже на кожній дорозі! Щиро поважаюча Вас Леся Українка» [23, с. 74].

У липневій книзі «Літературно-наукового вісника» за 1898 р. І. Франко опублікував статтю «Леся Українка», що, за його ж висловом була «не тільки інтерпретацією її таланту, ... але також словом щирого признання і заохоти для авторки, піддержкою на її на важкому шляху» [29, с. 255]. Він відніс Лесю Українку до того типу талантів, «що виробляються звільна, що важкою інтенсивною працею доходять до панування над формою і змістом, над мовою і ідеями». У творчості Лесі Українки І. Франко виділив кілька етапів. Перший із них, який тривав від початку літературної діяльності, тобто, від 1883–84 рр. до 1888 р. і характеризувався поступальним розвитком, відходом від наслідування чужих зразків і виробленням власного оригінального стилю. Кращими творами цього часу І. Франко вважав поеми «Русалка» та «Самсон», поезії зі збірки «На крилах пісень» і цикл віршів «Подорож до моря», де, як

пише критик, вона «піднімається, [...] попадає в свій природний тон, менше в'яжеться чужими взірцями, і ми стрічаємо в тім циклі перші проблески сильного, самостійного таланту» [29, с. 260]. У період між 1888 і 1893 рр., на думку І. Франка, у творчості Лесі настає криза, час «вагання», «коли вона продукує чимало творів досить слабих і зманерованих» [29, с. 262]. Всі твори, написані у цей час, він ділить на три групи: 1) «слабі» («Місячна легенда», «Зоряне небо», «Зоря», «До мого фортеп'яно», «В магазині квіток», «Сон літньої ночі», «На давній мотив»); 2) «сконцентровані, сильні і характерні» («Пісня *brioso*», «Rondo», «Contra spem spero!», «Сльози-перли»); 3) «декілька талановито задуманих, але слабо виконаних п'єс» («В'язень», «Коли втомлюся я життям щоденним», «Досвітні огні») [29, с. 263]. Позитивно оцінює галицький критик також цикл «Кримські спогади» (1890–91 рр.), у яких майстерність Лесі «сяє повним блиском» [29, с. 266]. Починаючи з 1893 р. І. Франко спостерігає новий злет у творчості Лесі Українки, він пише, «що талант її все міцніє, ставить собі все трудніші і ширші завдання» [29, с. 267]. З особливою шанобливістю він аналізує «великий тріумф» Лесі, її поему «Давня казка», яку зараховує до одних «з найкращих і найхарактерніших окрас нашої нової літератури» [29, с. 268]. Особливо імпонує йому звернення київської колеги до теми політичної боротьби у віршах «Fiat pox!», «Грішниця» та «Мрія», яке спостерігається на цьому етапі [29, с. 270]. Закінчується розгляд творчості Лесі Українки Франковим висловом, що вже встиг стати хрестоматійним: «читаючи м'які та рознервовані або холодно резонерські писання сучасних молодих українців і порівнюючи їх з тими бадьорими, сильними та сміливими, а притім такими простими щирими словами Лесі Українки мимоволі думаєш, що ся хора, слабосильна дівчина — трохи чи не одинокий мужчина на всю новочасну соборну Україну. [...] Україна, на наш погляд, нині не має поета, що міг би силою і різносторонністю свого таланту зрівнятися з Лесею Українкою» [29, с. 270–271].

Аналізуючи твори Лесі Українки 1884–1898 рр., І. Франко висловив думку, що основною рисою її поетичної творчості є ліричність [18, с. 55]. Пізнішими творами Леся Українка довела, що її творчій вдачі були властиві також драматичні й епічні форми, проте, і в драматичних поемах, оповіданнях і нарисах все таки домінував ліричний елемент. Сама Леся Українка в листі до І. Франка від 13–14 січня 1903 р. писала, що вона не вміє «так любити епіки, як лірики» [24, с. 19].

У 1900 р. при посередництві І. Франка у журналі «Slovanské Přehled» було опубліковано низку поезій Лесі Українки з циклу «Мелодії» (вірші «На човні», «В'язень», «Слово, чому ти не твердая

криця» та ін.) у перекладах чеської письменниці Ружени Єсенської. Відкривала цю публікацію невелика стаття І. Франка про саму поетку, в якій він у загальних рисах описав її життєвий шлях і дав характеристику творчості. І. Франко наголосив, що творам Лесі притаманні «романтичні тони» та «сентиментальні настрої», вказуючи водночас, що останнім часом (після виходу збірки «Думи і мрії») «помітний поворот на поле соціальне, [...] реально народне» [39, s. 161]. Особливу увагу він приділив виданій у 1899 р. у Львові збірці Лесі Українки «Думи і мрії», якій дав надзвичайно високу оцінку. «Від часів Шевченкового «Кобзаря» Україна не видала кращої збірки поетичних творів, — писав І. Франко, — [...] Головною її силою є лірика і малюнки сцен і ситуацій, що впливають із ліричного настрою. Тут кожне її слово має силу і пластику, тут що не строфа, то мистецьке степенування поетичного шляху» [39, s. 162].

І. Франко не забував про Лесю Українку у своїх чисельних літературних оглядах і літературно-критичних статтях. Так, у двох статтях «Literatura ukrajicsko-rusicska» та «Ршеhled literatur slovanskэх за r. 1899», опублікованих чеською мовою у журналі «Slovanskэ Ршеhled», він називає її «талановитою поетесою» [30, с. 12–13] та віддає перше місце у ліричній творчості за 1899 р. [31, с. 13]; у статті «Із чужих літератур» характеризує зроблений Лесею переклад поеми Г. Гейне «Атта Троль. Сон літньої ночі» як «майстерний» [34]; у статті «Українсько-руська література і наука в 1899 р.» згадує про «чудові поезії Лесі Українки», зараховує збірку Лесі Українки «Думи і мрії» до кращих надбань української літератури минулого року [37]. У статті «Южнорусская литература», що міститься у 81 томі «Енциклопедичного словника Брокгауза і Єфрона», І. Франко на перше місце серед українських поетів-ліриків останньої чверті ХІХ – поч. ХХ ст. поставив Лесю Українку, зауваживши, що у неї «нота глибокої гражданской скорби сливается с энергической решимостью бороться за осуществление высоких идеалов и с несколько аскетическим отрешением от личных удовольствий» [25, с. 323].

У свою чергу, Леся Українка присвятила І. Франкові цикл поезій «Сльози-перли», три вірші з якого вперше під заголовком «Ридання» надруковано у журналі «Народ» за 1891 р. У листах до І. Франка (на жаль, кореспонденція Каменяра до поетеси не збереглася чи не знайдена) вона зверталася до свого адресата з глибокою повагою, — кожен лист починається так: «високоповажний добродію», «вельмишановний товаришу і добродію», «дорогий собрате», «дорогий учителю», — а закінчувався переважно виразами: «з глибоким поважанням», «завжди прихильна до Вас», «щиро поважаюча Вас», «Ваша товаришка Леся Українка».

За свідченням К. Квітки Леся Українка «Франка дуже поважала і любила з ним розмовляти, вважаючи його за дуже інтересного, розумного і дотепного розмовника і дуже тямущого порадника. Переїздячи через Львів, завжди до нього заходила. Подивляла його розум, великі знання і незвичайну працьовитість [...] У відношенню її до Франка було багато звичаєвої пошани молодшого до старшого, і через те, коли вона й знаходила щось в його творах не до ладу, то висловлювалась якось обережно і неначе з ніяковістю і соромливістю. В цілому ж в оцінці творів Франка вона не розходила з звичайними поглядами нашої освіченої громади: дуже високо ставила його вірші й поему «Мойсей», з признанням відносила до дрібних прозаїчних оповідань і не дуже до більших [10, с. 228–229].

Чергова зустріч І. Франка і Лесі Українки відбулася у квітні 1901 р. Мандруючи у Чернівці, Леся впродовж чотирьох днів (9–12 (22–25) квітня) перебувала у Львові, отож мала час, щоб відвідати подружжя Франків. У листі від 28 квітня 1901 р. до своєї родини вона писала, що з нею «і пан, і пані були дуже гречні і милі, кланялись вам усім» [23, с. 222]. З І. Франком вела розмову про П. Житецького, у психічному стані О. Франко, не зважаючи на розповіді А. Трегубової (рідної сестри О. Франко) не помітила якихось відхилень, оскільки писала, що вона здалась їй «більш-менш такою, як завжди, нічого такого надзвичайного не говорила, т[о] є[сть] говорила в такому стилі, як і А[нтоніна] Ф[едорівна] [Трегубова] потрапить при всій своїй «нормальності» [23, с. 222].

За короткий час шляхи письменників пересіклися знову. На цей раз місцем зустрічі стало с. Криворівня, куди Леся Українка, подорожуючи Буковиною і Галичиною, завітала перед 19 липня (1 серпня) 1901 р. і де у той час відпочивали подружжя Франків і Гнатюків [14, с. 550]. Під час цієї зустрічі І. Франко на Лесю Українку справив «якесь дивне враження». У листі до О. Кобилянської вона писала: «з тим чоловіком щось робиться, якийсь він наче приголомшений, мало говорить, почне якусь розмову, неначе й зацікавиться нею, а потім раптом знеохотиться, урве, замовкне, або сяк-так докінчить почату фразу. Щось не чула я від нього сей раз цікавих літературно-філософських розмов, що давніше, — від політики відтягався старанно, хоч п. Квітка дуже намагався звернути розмову на політичні теми, раз тільки Ф[ранко] оживився, як почав ганити львівських соц[іал]-демократів за робітницькі розрухи [...] хтось не дуже любить бачити людей, що вже «перешуміли», надто коли бачив їх в найбільше голосний, шумливий час... Візита в Криворівні вийшла менше цікава, ніж хтось сподівався» [14, с. 554]. Під час цієї зустрічі обоє письменників обговорювали творчість

О. Кобилянської, І. Франко «дуже хвалив» її «писання» і пообіцяв написати передмову до оповідань німецькою мовою [14, с. 554].

Наступна зустріч Лесі Українки з І. Франком відбулася через зовсім короткий проміжок часу, 19 липня (1 серпня) 1901 р. у Буркуті. Він завітав до неї у компанії своїх товаришів — доктора Кульчицького і М. Міхновського. «Ф[ранко] був сьогодні в ліпшій гуморі і вже не здався [...] приголомшеним таким» — писала Леся Українка у листі до О. Кобилянської [14, с. 555]. Між 4 і 14 серпня Леся Українка написала І. Франку листа, у якому надсилає список новел, перекладених О. Кобилянською, та висловлювала щирий жаль із приводу того, що вони не можуть проводити час разом: «Нам тут дуже бракує Вас, [...] і Ваших пісень, і — Ваших пстругів!»⁶ [23, с. 265].

На початку вересня 1901 р. Леся Українка планувала навідатися до Львова для вирішення деяких видавничих справ, про що повідомляла І. Франка двома короткими листами від 1 (14) і 3 (16) вересня 1901 р. [23, с. 274-276]. Утім, силою обставин була змушена 7 (20) вересня вирушити до Києва. Цього ж дня Леся написала І. Франкові листа, у якому просила простежити за публікацією перекладів літератури соціалістичного спрямування («Маніфест Комуністичної партії» К. Маркса і Ф. Енгельса, «Нариси про матеріалістичне розуміння історії» А. Лабріюлі, роботу Ф. Енгельса (можливо, «Розвиток соціалізму від утопії до науки») та «Хто з чого жие?» Ш. Дікштейна і власну роботу «Додаток від впорядчика до перекладу «Хто з чого жие?»), які залишила М. Ганкевичу ще у квітні, і робота по виданню яких до цих пір не починалася [23, с. 277-278].

У кінці листопада 1901 р., під час переїзду на лікування до італійського міста Сан-Ремо, Леся Українка знову була декілька днів у Львові. Однозначної відповіді на питання, чи бачилася вона з І. Франком, немає. Цього разу поетеса зупинилася у М. Кривинюка і цілий вечір проспиречалася із М. Ганкевичем та І. Трушем. Вони захоплювалися І. Франком, його універсальним талантом, завдяки якому він міг однаково якісно робити будь-яку роботу, навіть буденну та чорну. У цій дискусії Леся Українка стала на сторону свого товариша й учителя. Вона стверджувала, що саме така буденна робота перешкождала йому повністю розкрити свій талант, здійснити всі творчі задуми [15, с. 22-23; 24, с. 14-15].

Останній раз поетеса була у родинному колі Франків 9 жовтня 1902 р., гостювала у їхньому новому будинку по вул. Понінського, 4 (нині цей будинок знаходиться за адресою вул. І. Франка, 152 і тут розміщується літературно-меморіальний музей І. Франка). Про свою зустріч із Каменярем і враження від його нового помешкан-

⁶ Пструг (пол. pstrąg) — форель.

ня вона писала у листі до матері 10 (23) жовтня 1902 р.: «Далеко дуже той дім, аж за містом. Місце гарне і хата нічого собі (я, звісно, суджу по виду, а чи практично збудовано, того не знаю), вони вже там живуть [...], ледве устроїлись, в хатах дуже порожньо. О[льга] Ф[едорівна] не то щоб слаба, але їй не робить враження здорової і говорити з нею дуже трудно, через її дразливість і несподіване стрибання з теми на тему. З її чоловіком ми говорили чимало, все в границях гречності, ні до чого, звісно, не договорились. Запевняє, що, незважаючи на критику *деталів* (розрядка автора – М. Г.), він зостається все таким самим прихильником, як і раніш...» [23, с. 365].

Востаннє І. Франко та Леся Українка бачилися у першій половині червня 1903 р. Тоді вона перебувала у Львові недовго, менше двох днів, мешкала у М. Павлика. Про зустріч із Франком Леся писала у листі до М. Кривинюка: «Франко сам прийшов до мене в хату Павл[ика], пив з ним чай і балакав зовсім приязно, – іритуючих тем ми уникали. Доцц перешкодив мені вернути візиту Фр[анкові] і зайти до Грушевського» [14, с. 692]. Останнє побачення з І. Франком залишило у душі Лесі теплий спогад, оскільки за короткий час, у 19 червня (2 липня) 1903 р. у листі до нього вона писала: «в сей мій приїзд до Львова не всі наші спільні знайомі обходилися зі мною по-давньому і мало хто був такий приязний, як Ви» [24, с. 78].

З цього часу письменники спілкувалися між собою лише за допомогою листів. Особливо багато їх було у 1903 р. У цей час Леся Українка отримала пропозицію від видавництва «Донская речь» перекласти російською декілька прозових творів І. Франка. У листі від 19 червня (2 липня) 1903 р. вона звернулася до Каменяра за дозволом на здійснення цих перекладів та повідомляла, що видавництво не комерційне, а переслідує лише культурно-просвітницьку мету, отже великих капіталів не має, а тому платить лише перекладачам (із розрахунку 15–20 руб за 50000 знаків). Вважаючи, що у такому разі авторські права І. Франка будуть порушені, Леся Українка пропонувала йому відсоток від авторського гонорару та обіцяла домовитись із видавництвом про певну кількість авторських примірників для нього [24, с. 77]. Дозвіл перекладати Леся отримала наприкінці липня 1903 р, оскільки відповідь на лист І. Франка датований 1 (14) серпня. Леся писала також, що її видавець, зважаючи на недавні антисемітські виступи у Бессарабії, просить «затушувати трохи антижидівські місця» у таких оповіданнях як «Слимак», «Сам собі винен» і «Ріпник» [24, с. 82–83]. На жаль, зважаючи на те, що листи І. Франка до Лесі не збереглися, ми не знаємо, як він відреагував на вимогу видавництва. Втім, робота Лесі була закінчена, і у другій половині 1903 р. у видавництві «Донская речь» окремими

книжками було видано оповідання «На дне», «Сам виноват», «Хороший заробток». Роботу над перекладом творів Франка Леся Українка продовжувала і в 1904 р., коли у тому самому видавництві були опубліковані «К свету!», «Леса и пастбища» та «История тулупа».

З 1904 р. і аж до смерті Лесі Українки контакти обох діячів мали нерегулярний, спорадичний характер. У цьому контексті варто згадати останній лист Лесі Українки І. Франкові – запрошення до співпраці з Київською «Просвітою», який вона як товариш голови товариства підписала 16 січня 1907 р. У квітні 1909 р. хворий І. Франко випадково був у Києві на похороні П. А. Косача. Цей епізод із життя двох родин добре запам'ятала Ольга Косач-Кривинюк, яка у своїх спогадах пише: «Коли згадую Івана Франка, то зараз в моїй уяві повстає образ, як я бачила його востаннє: це було 1909 р., 4/IV, через день після смерті мого батька. Франко стояв у нас у хаті близько домовини з тілом батька і слухав панахиду; рясні сльози котилися йому по обличчю, и він не міг їх втерти своїми хворими вже тоді руками» [13, с. 35]. Втім, під час останнього візиту І. Франка до Києва його зустрічі із Лесею Українкою не було і не могло бути: важко хвора письменниця впродовж усієї першої половини 1909 р. безвиїзно перебувала у Грузії на лікуванні.

Окремо варто згадати про участь Лесі Українки у підготовці святкування 40-річчя літературної діяльності І. Франка: вона, разом із В. Гнатюком, О. Кобилянською, М. Коцюбинським, В. Стефаником, С. Томашівським, І. Трушем та ін., входила до складу організаційного комітету, підписалася під відозвою письменників, художників і вчених України до громадськості із закликом зібрати кошти на ювілейний дар І. Франку [26, с. 280–283], надіслала до збірника «Привіт І. Франкові в сорокаліття його письменницької праці. 1874–1914» казку «Про велета», поезією «Що дасть нам силу» та легенду «Орфееве чудо», які були опубліковані під спільною назвою «Триптих» [24, с. 575]. Важкохвора Леся Українка не могла відмовити І. Франку у ювілейному привітанні. З цього приводу у листі до сестри Ольги від 3 (16) лютого 1913 р. вона писала «Не прийняти участі в сьому збірнику здавалось мені просто морально неможливим» [14, с. 862].

Найкращою характеристикою взаємин, які склалися між двома найвидатнішими українськими письменниками постшевченківської доби, на нашу думку, є наступні слова Лесі Українки, адресовані І. Франку у листі від 1 (14) серпня 1903 р.: «Я вибираю собі не *amis de mes amis*, але *amis de mes idées*⁷, хоч би случайно і не всі ті *amis* любилися межи собою. Мені дуже приємно, що, очевидно, Ви тримаєтесь чогось близького до мого критерію в сім напрямі, коли

⁷ Друзів моїх друзів, але друзів моїх ідей (франц.).

не прилучаєтесь до бойкотування *appemis de vos amis*⁸ [...]. З свого боку я скажу, що Ви для мене не «чий», а «сам свій», або коли вже конче треба з тим рахуватись, чи Ви *ami*, то Ви для мене *l'ami de la sainte Poisie, la plus grande et la plus constante de toutes mes amies*⁹ [...]. Для мене в Вас є завжди щось таке, що стоїть вище всяких кружкових, котерійних та інших справ «от мира сего». Товаришування наше, здається мені, власне, «не от мира сего», не каламутьмо ж його всякими *survivals*¹⁰, бо вони нижчі від нього» [24, с. 84–85].

1. Возняк, М. Як дійшло до першого жіночого альманаха [Текст] / Михайло Возняк. – Л. : Видавець Іван Тиктор, 1937. – 88 с.
2. Горак, Я. Діалог [Текст] : (до 125-річчя від дня народження Лесі Українки та 140-річчя від дня народження Івана Франка) / Яким Горак // Дзвін. – 1996. – № 2. – С. 137–149.
3. Горинь, В. Іван Франко і Леся Українка [Текст] : відомий епізод «непорозуміння між своїми» / Василь Горинь. – Л. : Ін-т українознавства, 1998. – 92 с.
4. Денисюк, І. Національне питання у полеміці «між своїми» [Текст] / Іван Денисюк // Укр. літературознавство. – Л. : Світ, 1996. – Вип. 62. – С. 55–66.
5. Денисюк, І. О. Франки в гостині у Косачів на Волині [Текст] / І. О. Денисюк // Там само. – 1992. – Вип. 56. – С. 119–127.
6. Драй-Хмара, М. Ів. Франко і Л. Українка [Текст] : з полеміки 90-х рр. / Михайло Драй-Хмара // Життя й революція. – 1926. – № 5. – С. 109–115.
7. Житє і слово. 1894–1897 [Текст] : систематичний покажчик змісту / [укладач П. Г. Баб'як]. – Л., 1968. – 83 с.
8. ІЛ НАНУ. – Ф. 3. – № 1612.
9. ІЛ НАНУ. – Ф. 28. – № 1436.
10. Квітка, К. На роковини смерті Лесі Українки [Текст] / Климент Квітка // Спогади про Лесю Українку / [упоряд., вст. ст. і ком. А. І. Костенка]. – К. : Дніпро, 1971. – С. 219–247.
11. Косач-Борисова, І. Колодяжне [Текст] : до біографії Лесі Українки / І. Косач-Борисова // Лариса Петрівна Косач-Квітка (Леся Українка) : Біогр. матеріали. Документи. Іконографія / [відп. ред. О. Біланюк ; вст. ст., комент. Т. Скрипка]. – Нью-Йорк ; К. : Факт, 2004. – С. 159–171.
12. Косач-Кривинюк, О. Виписки з «Рукопису» Гліба Лазаревського [Текст] / Ольга Косач-Кривинюк // Там само. – С. 51–111.
13. Косач-Кривинюк, О. З моїх споминів [Текст] / Ольга Косач-Кривинюк // Спогади про Лесю Українку / [упоряд., вст. ст. і ком. А. І. Костенка]. – К. : Дніпро, 1971. – С. 29–41.

⁸ Ворогів ваших друзів (франц.).

⁹ Друг святої Поезії, найбільшого й найпостійнішого з усіх моїх друзів (франц.).

¹⁰ Пережитками (англ.).

14. *Косач-Кривинюк, О.* Леся Українка [Текст] : хронологія життя і творчості / Ольга Косач Кривинюк. – Нью-Йорк, 1970. – 926 с.
15. Лесиними стежками у Львові [Текст] : (метод. рек. щодо проведення літ.-краєзнавчих екскурсій з учнями) / [уклад. П. Т. Бондар]. – Л., 1972. – 31 с.
16. *Мороз, О. Н.* Іван Франко : Семінарії [Текст] / Олексій Никофорович Мороз. – К. : Вища шк., 1977. – 392 с.
17. Н. С. Ж. Не так ті вороги, як добрії люди [Текст] / Н. С. Ж. // Житє і слово. – 1897. – Т. 6. – С. 244–250.
18. *Одарченко, П.* Творчість Лесі Українки в оцінці Івана Франка [Текст] : (до 50-их роковин з дня смерті Лесі Українки) / Петро Одарченко // Сучасність. – 1963. – № 8 (серпень). – С. 52–56.
19. Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895) / [ред. М. Павлик]. – Чернівці : Руська рада, 1910. – Т. 6. – 1910. – 421 с.
20. Українка, Леся [Текст] : документи і матеріали. 1871–1970 / Леся Українка ; [упоряд. : І. Л. Бутич, Я. Р. Дашкевич, І. М. Калинець та ін. ; відп. ред. С. Д. Пількевич]. – К. : Наук. думка, 1971. – 487 с.
21. Українка, Леся. Зібрання творів [Текст] : у 12-ти т. / Леся Українка ; [редкол. : Є. С. Шабліовський (голова) та ін.]. – К. : Наук. думка, 1977. – Т. 8. – 320 с.
22. Там само. – 1978. – Т. 10. – 543 с.
23. Там само. – Т. 11. – 480 с.
24. Там само. – 1979. – Т. 12. – 696 с.
25. *Франко, И.* Южнорусская литература [Текст] / Иван Франко // Энцикл. словарь / [изд. : Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон ; под. ред. К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского]. – СПб. : Тип. Акц. Общ. Брокгауз-Ефрон, 1904. – Т. 81. – С. 300–326.
26. Іван Франко [Текст] : документи і матеріали (1856–1965) / [відп. ред. З. Т. Франко ; упоряд. І. Л. Бутич, Я. Р. Дашкевич та ін.]. – К. : Наук. думка, 1966. – 543 с.
27. *Франко, І.* З кінцем року [Текст] / Іван Франко // Житє і слово. – 1896. – № 6. – С. 401–407.
28. *Франко, І.* Зібрання творів [Текст] : у 50-ти т. / Іван Франко ; [редкол. : Є. П. Кирилюк (голова) та ін.] – К. : Наук. думка, 1981. – Т. 29. – 664 с.
29. Там само. – Т. 31. – 596 с.
30. Там само. – Т. 32. – 519 с.
31. Там само. – Т. 33. – 528 с.
32. Там само. – 1986. – Т. 49. – 811 с.
33. Там само. – Т. 50. – 704 с.
34. *Франко, І.* Із чужих літератур [Текст] : (нова повість Е. Золя «Fecodite». Соті роковини уродин Генріха Гайне) / Іван Франко // ЛНВ. – 1900. – Т. 9, Кн. 1. – С. 54–58.
35. *Франко, І.* Коли не по конях, то хоч по оглоблях [Текст] / Іван Франко // Франко І. Молода Україна. – Л. : Укр.-руська вид. спілка, 1910. – Ч. 1.
36. *Франко, І.* Микола Васильевич Ковалевський [Текст] : (кілька споминів і листів на память десятиліття його смерті) / Іван Франко // ЛНВ. – 1908. – Т. 41, кн. 1. – С. 124–138.

37. *Франко, І.* Українсько-руська література і наука в 1899 р. [Текст] / Іван Франко // Діло. – 1900. – 3 (15) січня. – С. 2-3.
38. *Чернишенко, Л.* Листи О. Хоружинської до І. Франка (1892-1914 рр.) / Лариса Чернишенко // Наук. вісник Музею Івана Франка у Львові. – Л. : Каменяр, 2003. – Вип. 3 – С. 173-236.
39. *Franko, I.* Lesa Ukrajinka [Text] / Ivan Franko // Slovansky Prehled. – 1900. – № 4. – S. 161-162.

Горбатюк М. В. Іван Франко та Леся Українка у літературі, громадських справах і у буденному житті.

Ключові слова: І. Я. Франко, Леся Українка, літературний процес кінця ХІХ – початку ХХ ст., громадсько-політична діяльність.

На основі аналізу історіографії та залучення максимально повного кола джерел автор вичерпно розглядає історію взаємин Івана Франка та Лесі Українки впродовж їхнього життя. Зокрема, докладно прослідковано контакти між родинами Франків і Косачів як на побутовому, так і на суспільно-культурному рівні, з'ясовано вплив І. Франка на становлення Лесі Українки як письменниці. На рівні документів проаналізовано їхню співпрацю на літературній ниві. Особлива увага приділена дослідженню взаємовпливів І. Франка та Лесі Українки у сфері громадсько-політичної діяльності, зокрема в руслі полеміки між ними щодо національного поступу в обох частинах України. Доведено, що впродовж життя, попри всі непорозуміння та розходження в поглядах, вони шанували та визнавали непересічність одне одного, визначальну роль у поступі української спільноти.

Gorbatuk M. V. Ivan Franko and Lesya Ukrainka in literature, public affairs and everyday life.

Key words: I. Y. Franko, Lesya Ukrainka, literature process of the end of XIX – beginning of XX cc., public-political activities.

Based on analysis of historiography and usage of maximum numbers of resources the author exhaustively researched the history of relationship of Ivan Franko and Lesya Ukrainka during their lifetime. In particular, researched in details contacts between Franko and Kosach families in every day life and on a public-cultural level, defined influence of I. Franko on establishment of Lesya Ukrainka as a writer. Based on documents, researched their cooperation in literature. Special attention is given to the research of mutual influence of I. Frank and Lesya Ukrainka in public-political sphere, in particular, the polemics between them about national development in public affairs and politics of Ukraine. Proved that during their lifetime despite of misunderstandings and difference in views, they respected each other and admitted the unique role of each other in the development of Ukrainian society.

Горбатюк М. В. Иван Франко и Леся Украинка в литературе, общественных делах и в будничной жизни.

Ключевые слова: И. Я. Франко, Леся Украинка, литературный процесс конца XIX – начала XX ст., общественно-политическая деятельность.

На основе анализа историографии и привлечения максимально полного круга источников автор рассматривает историю взаимоотношений Ивана Франка и Леси Украинки на протяжении их жизни. В частности, обстоятельно рассмотрены контакты между семьями Франко и Косачив как на бытовом, так и на общественно-культурном уровне, выяснено влияние И. Франка на становление Леси Украинки как писательницы. На уровне документов проанализировано их сотрудничество на литературной ниве. Особенное внимание уделено исследованию взаимовлияний И. Франка и Леси Украинки в сфере общественно-политической деятельности, в частности, в русле полемики между ними относительно национального движения в обеих частях Украины. Доказано, что на протяжении жизни, не взирая на все недоразумения и расхождения во взглядах, они уважали и признавали незаурядность друг друга, определяющую роль в развитии украинского общества.